

Ubøjede adverbialer uden og med *-t* og historien bag

Eva Skafte Jensen & Jørgen Schack

Abstract

In Modern Standard Danish, adverbials regularly occur with and without a *-t*, apparently with no semantic difference. On the expression side, the forms ending in *-t* and the forms without *-t* are identical to adjectival forms in the neuter and in the common gender, respectively. Therefore, the forms have been analyzed as adverbials derived from adjectives as well as adjectives used as adverbials. The main claim in this paper is that the forms are, indeed, adverbials, and that the two forms represent diachronically motivated variants; the forms without *-t* represent earlier language structures than forms ending in *-t*.

Nøgleord

adverbialer, adjektiver, prædikativer, ubøjede former, dansk

1. Indledning

Visse adverbialer i dansk forekommer både uden og med *-t* til sidst, tilsyneladende uden betydningsforskel. Det drejer sig for eksempel om gradadverbialer der ender på *-ig* og *-lig*, jf. (1).

- (1) en **særlig(t)** interessant problemstilling

I denne artikel undersøger vi hvordan denne situation er opstået. Former uden *-t* repræsenterer en sprogtilstand der rækker langt bagud i tid, mens former med *-t* repræsenterer yngre sprogtilstande.

Ræsonnementet i artiklen er blandt andet baseret på korpusundersøgelser. Vi gør brug af to primære korpusser og et supplerende korpus, alle skriftsproglige. Det ene primære korpus indeholder ca. 2,75 mio. ord og består af skønlitterære tekster og breve fra hele 1800-tallet. I forbindelse med visse søgninger har vi for at få tilstrækkelig volumen

suppleret med søgninger i et korpus som indeholder 275 romaner (ca. 19,3 mio. ord) fra det moderne gennembrud, dvs. perioden 1870-1900. Dette korpus er venligt stillet til rådighed af Jens Bjerring-Hansen og Philip Diderichsen fra Københavns Universitet. Det andet primære korpus er et nutidskorpus på ca. 57,5 mio. løbende ord. Det indeholder tekster fra landsdækkende og regionale aviser fra 2017. Desuden har vi konsulteret samtidsgrammatikker fra de sidste 150 år samt ordbøger, jf. litteraturlisten.

Artiklen indgår i et projekt om grammatiske ændringer i 1800-tallet som har sat spor i moderne grammatik. Derfor ligger hovedvægten af det historiske ræsonnement på det pågældende århundrede, en omstændighed der har indflydelse på sammensætningen af vores korpusser.

2. Hvordan genkender man et adverbial når man ser et?

Hovedpåstanden i denne artikel er at de to adverbialformer i (1) hver repræsenterer en ubøjet form, og at former uden *-t* afspejler ældre sprogtilstande end former med *-t*. For at en ordform kan tælle som bøjningsform, er den nødt til at være udtryk for et valg i en bøjningskategori; dette uddybes i afsnit 4.

I vores 1800-talskorpusser finder man mange adverbialer uden *-t* og ikke så mange med *-t* (dette uddybes i afsnit 5). Man kan dog ikke bare gå ud fra at *-t*-løse former som dem i (2) - (5) nedenfor er adverbialer.

- (2) Silvius trak **forsigtig** sit Værktøj til sig (P. M. Møller, ca. 1824 [1843])
- (3) Kammerfruen ... nærmer sig **frygtsom** med Tørklædet (Heiberg 1812)
- (4) jeg [fortalte] den til min Elskede, som **tankefuld** lyttede dertil (Bergsøe 1877)
- (5) Manuel gik **rastløs** op og ned ad Gulvet (Wied 1899)

I de givne tilfælde kunne der i stedet være tale om frie prædikativer hvis form blev styret af et nominal i sætningen: I (2) kunne *forsigtig* betegne en karakterstik ved Silvius, snarere end hvordan handlingen at trække sit værktøj til sig foregik; kun i sidstnævnte tilfælde ville der være tale om en adverbial funktion. Lignende analyser ville man kunne foretage for *frygtsom*, *tankefuld* og *rastløs* i (3), (4) og (5).

Både former uden og med *-t* falder formmæssigt sammen med kongruensbøjede nominalformer. Former uden *-t* med kongruensbøjede adjektivformer i fælleskøn singularis (jf. (2) - (5) ovenfor), former med *-t* med kongruensbøjede adjektiver i intetkøn singularis. I (6) kunne *dødt* og *villieløst* både analyseres som adverbialer der betegnede hvordan skibet drev afsted, og som adnominaler former der kongruerede med *det røgsorte Skib* i neutrum singularis.

- (6) uden Styr og uden Styrrer drev nu det røgsorte Skib, **dødt** og **villieløst** (Jacobsen 1880)

For at underbygge påstanden om at der findes adverbialer hhv. uden og med *-t* i ældre tider, fx i 1800-tallet, har vi derfor undersøgt om der var tilfælde hvor en tilsyneladende adverbialform umuligt kunne være styret af et nominal i sætningen; dermed ville det være tydeligt at den pågældende form faktisk var et adverbial. De relevante kontekster er for de *-t*-løse formers vedkommende sådanne hvor et nominal er i intetkøn eller pluralis, jf. (7) - (8). For *-t*-formernes vedkommende er de relevante kontekster sådanne hvor et nominal står i fælleskøn eller pluralis, jf. (9) - (10).

- (7) Vandet randt **hastig** (Goldschmidt 1853-1857)
 (8) et Par af dens Kammerater udførte denne Forsvindingskunst lige-saa **behændig** (Gjellerup 1896)
 (9) Niels stod rolig og stirred **sorgfuldt** efter den strandlangs drivende Røg (Jacobsen 1880)
 (10) medens Karlene rede Heste tilvands i Kjæret tætved, eller de hjemvendende Markarbeidere **langsomt** og trætte kom forbi (Goldschmidt 1853-1857)

På baggrund af eksemplerne kan det konkluderes at man ganske rigtigt havde adverbialer hhv. uden og med *-t* i ældre tider, fx i 1800-tallet. I vores 1800-talskorpus er der dog rigtig mange tilfælde hvor det kan være uklart – måske umuligt at afgøre med sikkerhed – om en adverbialanalyse eller en analyse som frit prædikativ er mest rimelig, jf. (2) - (6).

Det ser dog ud til at der i 1800-tallet er en (begyndende) tendens til at mulige adverbialkandidater får tilføjet *-t* når det er overvejende sandsynligt at en given ordform udfylder en adverbial funktion. Dette er vi kommet frem til gennem undersøgelser af det supplerende korpus, der som nævnt ovenfor dækker det moderne gennembrud (1870-1900). Vi har søgt på

ca. 40 eksempler af typen "... sagde/svarede NN + en form uden eller med *-t*", fx "Aa – en fire - fem Aar" – sagde Georg klangløst" (Madsen 1894). Meget tyder på at valget mellem former uden og med *-t* i denne type kontekster langt fra er tilfældigt. I de tilfælde hvor formen på grund af sin betydning må være knyttet til det anførende verbum snarere end til det nominal der betegner den talende, bruges typisk former med *-t*; i nogle tilfælde er formerne uden *-t* enerådende, jf. oversigt i tabel 1.

Tabel 1. Eksempler hvor en adnominal tolkning er vanskelig

sagde/svarede NN uden/ med <i>-t</i>	Moderne gennembrud	Hvilken form er hyppigst?
tør	0	
tørt	37	med <i>-t</i>
– Gottliebsen er desuden gift, sagde Albrecht tørt (Schandorph 1878)		
tonløs	0	
tonløst	23	med <i>-t</i>
"Man takker ved at tie," sagde hun tonløst (Michaëlis 1892)		

Til sammenligning viser oversigten i tabel 2 at i de tilfælde hvor formen både kan være betydningsmæssigt knyttet til det anførende verbum og til det nominal der betegner den talende, har vi ofte former uden *-t*. Forskellen mellem former uden og med *-t* er ikke i alle tilfælde statistisk signifikant, men tendensen til at der i sådanne tilfælde oftere bruges former uden *-t*, er tydelig.

Tabel 2. Eksempler hvor både en adnominal og en adverbial tolkning er mulig

sagde/svarede NN uden/ med <i>-t</i>	Moderne gennembrud	Hvilken form er hyppigst?
forlegen	26	uden <i>-t</i>
forlegent	7	
"Ja Mo'er," sagde Margrete forlegen (Claussen 1894)		
ligegyldig	23	uden <i>-t</i>
ligegyldigt	11	
"Som Du vil," svarede Otto ligegyldig (Brosbøll 1896)		

Meget tyder altså på at den tids forfattere ofte har truffet et motiveret valg hvad angår brugen af former uden og med *-t*.

3. Bøjningsformer, afledningsformer eller ...?

At adverbialer kan forekomme både uden og med *-t*, er ikke gået upåagtet hen. I litteraturen finder man lidt forskellige måder at behandle fænomenet på. De pågældende adverbialer har affinitet til adjektiver, og et springende punkt er om adverbialer uden og med *-t* er adjektiviske bøjningsformer, afledningsformer eller måske noget helt tredje.

I én tilgang anser man de pågældende ordformer for adjektiver der bruges adverbielt. Formerne uden *-t* kaldes da for fælleskønsformer, og formerne med *-t* for intetkønsformer. Denne tilgang ser man for eksempel hos Mikkelsen (1911: 467-470), der behandler problemstillingen under overskriften ”Hvad der bruges som biord”. Ifølge Mikkelsen bruges de såkaldte ”fælleskønsformer” (dvs. former uden *-t*) især når de fungerer som gradsadverbialer, og når de ender på *-(l)ig*. I øvrigt bruges ”intetkønsformer” (dvs. *-t*-former) når det formmæssigt er muligt.¹ For Mikkelsen er altså både formerne uden og med *-t* bøjningsformer af adjektivet. Dermed er han tro mod sin teoretiske grundindstilling: Der er tale om en ordform der *er* noget, men *kan bruges* som noget andet.

Også Diderichsen (1946: 48) repræsenterer en sådan tankegang når han skriver: ”Som Adverbial staar Adjektivet normalt i Neutrumformen ... ; dog udelades *-t* ved visse adjektiver”.

Et alternativ til den tilgang man ser hos Mikkelsen og Diderichsen, består i ikke at tage eksplicit stilling til om adverbialformerne er genusformer. Wiwel (1901: 118-119) skriver for eksempel om ”uegentligt adjektiv”:

Således kan et adjektiv kaldes, når det ikke hører til et substantiv ... : ... Adjektivet hører til et verbum eller et adjektiv, ja til ord af endnu lavere rang (småord ...), f. eks. ”börnene svarede *muntert*” ... , ”börnene ser *godt* ud” ... ; ”börnene var *svært* (eller: *rigtig*) glade” ... Som det ses, har adjektivet i de fleste af disse eksempler endelsen *-t*; men ofte bruges grundformen ... Grænserne for grundform og *-t*-form i denne brug er meget vanskelige at drage.

Som det fremgår, omtaler Wiwel de to former som henholdsvis grundform og *-t*-form uden direkte at kalde dem fx bøjningsformer. En tilsva-

1 En række adjektiver, fx *elegant*, *ens*, *himmelsk* og *sagte*, bøjes ikke i genus.

rende tilgang ser man hos Erik Hansen, som i *Rigtigt dansk* (1993: 41-48)² behandler fænomenet i kapitlet ”Biords-*t*”, i hvilket han skriver: ”Normalt er det tillægsordenes *t*-form der bruges som biled (biord)”. I sin oversigt over behandlingen af emnet nævner Henrik Galberg Jacobsen (2010: 56) ”-*t* på adjektiver på -*lig* når de bruges adverbialt”. Der er altså i disse fremstillinger enighed om at de former der ligger til grund for de aktuelle adverbialer, er adjektiver, og også at disse er karakteristiske ved i nogle tilfælde at forekomme uden -*t*, i andre med; til forskel fra Mikkelsen og Diderichsen afholder man sig fra direkte at sige at de forskellige former (uden/med -*t*) er bøjningsformer - eller noget andet, fx afledningsformer.

Anderledes forholder det sig med Skautrup, der i sin sproghistorie konsekvent behandler fænomenet i afsnittene om afledning (1947: 91-92, 239-240, 383-384; 1953: 373-374), og som ikke afholder sig fra eksplicitte karakteristikker som den følgende: ”Som i nydansk ... dannes af adjektiver afledninger på -*t* (altså lig neutrumsformen) med adverbial funktion” (1947: 91). Når Skautrup anser adverbialformerne (både dem uden og dem med -*t*) for afledninger, kan det skyldes at han går historisk til værks. I sin sproghistorie gør han rede for de forskellige produktive afledningsmuligheder man finder gennem historien. I den proces glider både formerne uden og med -*t* ind i rækken af mulige adverbialdannelser, som i historiens løb omfatter i hvert fald yderligere to dannelsesstyper, nemlig dannelser med -*e* (fx *listige*, *åbenbare*) og dannelser med -*en* (fx *hastigen*, *ydmygligen*). For Skautrup (1953: 373) kan ordformen *vanskelig* lige så vel som ordformen *vanskeligen* udgøre et adverbium. I afsnit 5 ser vi nærmere på det historiske. På moderne synkront grundlag ræsonnerer Lars Brink (2018) sig frem til at formerne med -*t* må være afledninger.

En særstilling i forhold til spørgsmålet om om fx -*t*-formerne er udtryk for bøjning eller ej, indtager Aage Hansen, som i *Moderne Dansk II* (1967: 382) skriver:

Adverbialsystemet er altså en bøjning der sætter adjektivet i stand til at gå ind i adverbets funktion. Formsystemet består af en form med *t* som modsættes adjektivets genus- og talformer. Den falder lydligt sammen med adjektivets neutrumsform, hvorfor man også kunne sige at adverbialfunktionen er en særlig funktion som neutrumsformen har.

2 Uændret fra 1. udg. 1988: 45-53.

”Adverbialsystemet” omtales som et af de morfologiske systemer Hansen identificerer som relevante for adjektiverne (Hansen 1967: 327-392). Det sidestilles med følgende andre morfologiske systemer: ”komparationssystemet”, ”determinationssystemet” og ”kongruenssystemerne” (sidstnævnte med undersystemerne ”genussystemet” og ”numerussystemet”). Den bøjning Hansen omtaler under ”adverbialsystemet”, skal altså ikke forstås som den type bøjning man finder under kongruenssystemerne; kongruenssystemerne, inkl. bøjningen i fælleskøn og intetkøn, er netop noget andet, og noget som behandles særskilt et andet sted i fremstillingen. Hansens bøjningsanalyse i ”adverbialsystemet” finder sted på et andet niveau end det niveau hvor man analyserer adjektivformer i køn og numerus. Interessant nok peger dette fremad mod den analyse vi lægger frem i afsnit 4.

4. Adverbialformer og adjektivformer

De adverbialformer denne artikel handler om, har alle affinitet til adjektiver. Hovedpåstanden er som sagt at der i de pågældende tilfælde er tale om ubøjede adverbialformer. Såvel former uden som med *-t* falder dog formmæssigt sammen med en bøjet adjektivform (jf. afsnit 2). Det er derfor naturligt at overveje forholdet mellem ubøjet adverbialform og bøjet adjektivform.

4.1. Førsteordensnul og andetordensnul

Til det har vi fundet inspiration i Nielsens (2014, 2016) analyser af forholdet mellem supinum og perfektum participium i dansk. Både når det angår adverbialform/adjektivform og supinum/perfektum participium, er der tale om en ubøjet form som formmæssigt falder sammen med en bøjet form. Dermed er der tydelige paralleller mellem de to analysegenstande.

I Nielsens analyser spiller såkaldte *nuller* en vigtig rolle. I sprogvidenskab er det almindeligt at tale om nul som ’fraværet af noget’. Nielsen skriver (2014: 187):

Inden for en tegnbaseret sprogteori kan nul-tegnet defineres som ’betydningsbærende fravær’... Nultegnet er altså en tegnfunktion hvor et indholdselement er associeret med et fravær af et udtrykselement. Fraværet af et udtrykselement skal forstås sådan at ’ingenting’ må stå i modsætning til et bestemt muligt udtryk med et bestemt tilhørende indhold.

Et eksempel kunne være fraværet af *genus-t* i adjektiver i ubestemt form singularis. Når der ikke er et *-t* i tilknytning til ordet *gul*, tolkes det som fraværet af intetkøn, ergo fælleskøn, jf. (11) - (12).

(11) gul-Ø fælleskøn

(12) gul-t intetkøn

Eksemplet med *gul-Ø* overfor *gul-t* er forholdsvis let at forstå. Det er et eksempel på et såkaldt *morfemisk* nul. Et morfemisk nul (også kaldet et førsteordensnul) karakteriseres af Nielsen (2014: 187-188, fremhævelse if. forlæg) således:

Et morfemisk nul kan beskrives som det ene udtryksmedlem i en tegnopposition defineret gennem en relation mellem (a) en indholdsdifferentiering og (b) fravær vs. tilstedeværelse af et **morfemudtryk**.

Men man kan også finde nuller på andre niveauer. For os er det især de såkaldte *supermorfemiske* nuller (også kaldet andetordensnuller) der er relevante.³ Om disse skriver Nielsen (2014: 188, fremhævelse if. forlæg):

Et supermorfemisk nul kan beskrives som det ene udtryksmedlem i en tegnopposition defineret gennem en relation mellem (a) en indholdsdifferentiering og (b) fravær vs. tilstedeværelse af **et valg i et sæt af morfemer** med hver deres udtryk og indhold.

I det følgende viser vi først hvordan nuller på forskellige niveauer er relevante i analysen af supinum hhv. perfektum participium; her følger vi Nielsen (2014) tæt. I afsnit 4.3. viser vi derpå hvordan en lignende analyse er oplagt for ubøjede adverbialer (uden og med *-t*) hhv. adjektiver.

4.2. *Analysen af perfektum participium og supinum*

For perfektum participiums vedkommende må der vælges form med hensyn til to indholdskategorier, nemlig numerus og bestemthed. Indenfor

3 Nielsen opererer desuden med nulteordensnuller, også kaldet allomorfe nuller. Disse kan man fx finde i danske pluralisformer af substantiver som *fisk*, *lig*, *mus* og *vrag* (Nielsen 2016: 218).

hver af disse vælges der mellem et positivt udtryk (i begge tilfælde skrevet *-e*) og en nul-form (noteret med *-Ø*).

Numerus

- (13) stegt-Ø singularis (ubestemt)
- (14) stegt-e pluralis (bestemt og ubestemt)

Bestemthed

- (15) stegt-Ø ubestemt (singularis)
- (16) stegt-e bestemt (singularis og pluralis)

Participiumsformerne kongruerer med et nominal. I (17) kongruerer formen *stegte* med *den* med hensyn til bestemthed (bestemt form). I (18) kongruerer formen *stegte* med *pølserne* med hensyn til numerus (pluralis). I (18) fungerer *stegte* som prædikativ, og formen tilskriver (som de prototypiske adjektiver) en karakteristik ved pølserne: De er af den stegte slags, ikke for eksempel den kogte eller grillede slags.

- (17) den stegte pølse
- (18) pølserne er stegte

Supinum indgår ikke i nominalsystemerne, men fungerer i stedet som komponent i en række verbalkonstruktioner (se oversigt hos Nielsen 2014: 178-179). At supinum ikke indgår i nominalsystemerne, viser sig blandt andet ved at ordformen ikke kongruensbøjes med et nominal. I (19) er der ikke kongruens mellem *pølserne* (pluralis) og *stegt* (supinum).

- (19) pølserne er stegt

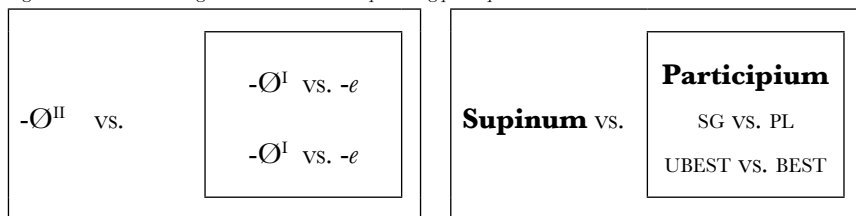
I stedet betegner de to ord *er* og *stegt* tilsammen en retrospektiv verbalhandling, en handling hvor pølserne er blevet stegt.

I visse tilfælde kan man ikke se på en form om den er en participiumsform eller en supinum. I (20) kan det ikke afgøres om *stegt* skal analyseres som en participialform med et morfemisk *-Ø* der bærer betydningen singularis (*stegt-Ø*) i opposition til et pluralis-*e* (*stegt-e*), jf. (20a), eller om der er tale om en supinum, jf. (20b). I sidstnævnte fald er der ikke noget morfemisk *-Ø* i halen på *stegt*; det noteres derfor slet og ret *stegt*.

- (20) pølsen er stegt
 (20a) pølsen er stegt-Ø (singularis)
 (20b) pølsen er stegt (supinum)

I brugen af den ubøjede supinum (in casu (20b) *stegt*) fravælges samtidig de morfemiske valg (numerus, bestemthed) der hører participiumsformerne til. Dette illustreres af Nielsen (2014: 190) i en figur, som her vises som figur 1.

Figur 1. Førsteordensnul og andenordensnul ved supinum og participium

Den store boks til venstre viser udtryksmulighederne, den store til højre viser de indholdskategorier som udtryksmulighederne knytter sig til. Notationen -Ø^I betyder førsteordensnul (dvs. det morfemiske nul, jf. singularis ubestemt *stegt*-Ø). Notationen -Ø^{II} betyder andenordensnul (jf. supinum *stegt*). Andenordensnullet angiver at de muligheder der er til stede for participialformerne, netop *ikke* er en mulighed for supinum. Andenordensnullet angiver fravær af ”et valg i et sæt af morfemer”, jf. Nielsen 2014: 188, som citeret ovenfor.

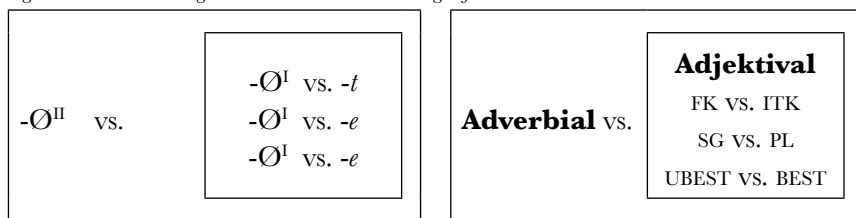
4.3. De adverbialle former som udtryk for andetordensnul

Det viser sig at man kan lave en tilsvarende analyse der gælder adverbialer (både uden og med *-t*) på den ene side og adjektiver, hvor former uden og med *-t* netop afspejler et bøjningsvalg, på den anden. Denne analyse ligner i påfaldende grad den analyse som Aage Hansen citeres for i afsnit 3.

Velkendt er det morfemiske valg mellem -Ø (fælleskøn) og *-t* (intetkøn) i adjektiver (jf. *gul*-Ø, *gul-t* i (11) - (12)). Et sådant valg er ikke til stede ved de adverbialformer der er emnet for denne artikel, uanset om de slutter på *-t* eller ej. En adverbialform der slutter på *-t*, kan ikke segmenteres i to dele (*ordstamme + morfemisk *-t*). Den står ikke i indholdsmæssig opposition til en form uden *-t*. Tilsvarende kan en adverbialform uden *-t* heller ikke segmenteres i to dele (*ordstamme + fx morfemisk -Ø), for den står ikke i

indholdsmæssig opposition til en form med *-t* eller med noget andet. Dermed er der ikke en bøjningsforskel på adverbialformer uden og med *-t*. I denne henseende er problemstillingen med (ubøjet) adverbial hhv. (bøjet) adjektiv parallel med problemstillingen vedr. (ubøjet) supinum hhv. (bøjet) participiumsform. Dette prøver vi at skildre i figur 2.

Figur 2. Førsteordensnul og andenordensnul ved adverbial og adjektival

I adjektivalkoksen længst til højre ser man at der må vælges mellem forskellige indholdskategorier. For adjektiver er indholdskategorierne genus, numerus og bestemthed. Med hensyn til genus skal der vælges mellem en Ø-form (fælleskøn) og en *-t*-form (intetkøn). Det er disse to som formmæssigt falder sammen med de to adverbialformer, en uden og en med *-t*.

Forskellen på de aktuelle adverbialformer og adjektivformer kan altså skildres som en forskel mellem et supermorfemisk nul (adverbialerne) og en adjektivform, ved hvilken der vælges mellem sæt af morfemer.

En vigtig forskel på figur 1 og figur 2 er at der i figur 1 kun skildres én supinumform, mens figur 2 både gælder den ene ubøjede adverbialform (den gamle uden *-t*) og den anden (den yngre med *-t*). Når man som moderne sprogbruger skal skrive en adverbialform, er man nødt til at vælge den ene eller den anden, og fordi der er to former at vælge mellem, kan man opleve sig tilskyndet til at overveje om der er en betydningsmæssig forskel på de to. Men det er der ikke. At der findes en (ubøjet) adverbialform uden såvel som en (ubøjet) adverbialform med *-t*, skyldes en delvis fornyelse i inventaret af adverbialformer der ikke i sig selv reflekterer betydningsforskelle.

Ligesom i analysen af perfektum participium og supinum kan man støde på tilfælde hvor kun én analyse kan komme på tale. Ovenfor pegede *pølserne er stegte* og *pølserne er stegt* hver især entydigt på én analyse, for den relevante form i de to eksempler kunne enten kun netop være en kongruensbøjet form (jf. (18)) eller en ikke-kongruensbøjet form (ergo en supinum), jf. (19). I lighed hermed kan de fremhævede former i (21) - (24) kun

analyseres som adverbialer, for de er ikke kongruensbøjte med et nominal i sætningen, se også eksemplerne (7) - (10) ovenfor.

- (21) han gaaer **langsomt** hen til Bordet (Oehlenschläger 1805)
- (22) De dybe Psalmetoner rungede **mægtigt** og **høitideligt** (Inge-mann 1826)
- (23) Der begyndte ganske **langsom** ligesom at vikle sig et Nøgle Garn op i mit Hoved (Drachmann 1876)
- (24) **Heldig** iværksatte vi vort Tilbagetog gennem den mørke Have (Bergsøe 1869)

Men i et eksempel som (25) kan det ikke afgøres om formen *modløs* er et *-t*-løst adverbial eller et frit prædikat til subjektet *Alvilda*. Også på dette punkt ligner adverbial-/adjektivanalyse participium-/supinumanalyse i afsnit 4.2.

- (25) **Modløs** og mat slap Alvilda hans Haand (Schandorph 1878)

Både adverbialformer uden og med *-t* hører til i venstre side af boksen (/boksene) i figur 2. Uanset om adverbialformerne forekommer uden eller med *-t*, er de eksponenter for andenordensnul. Ved dem er de bøjningsmuligheder man finder i højre side af boksen (/boksene), nemlig genus, numerus og bestemthed, ikke relevante. Både i (21) og (23) er den valgte form (hhv. *langsomt* og *langsom*) en ubøjet adverbialform. At der i moderne tid eksisterer både en adverbialform uden *-t* og en med *-t*, og at disse på udtrykssiden falder sammen med adjektivernes genusbøjede former, nemlig fælleskøn og intetkøn, er en historisk tilfældighed.

5. Adverbialformer i nyere og ældre tid

5.1. Tidligere redegørelser og observationer

Vi vender nu tilbage til det historiske forløb der er gået forud for denne situation. Redegørelsen i dette afsnit er især baseret på fremstillinger hos Falk & Torp (1900: 110-113), Skautrup (1947: 91-92, 239-240, 383-384; 1953: 373-374), Ruus (2019: 88-89) og Jacobsen (2019: 109-110). Derudover inddrages historiske observationer fra andre fremstillinger (især Jessen 1868, Mikkelsen 1911, Diderichsen 1946), og vi har desuden slået efter i historiske ordbøger (først og fremmest Ordbog over det Danske Sprog og Kalkars Ordbog) og i samtidsordbogen fra ca. 1700 (Moths ordbog).

I afsnit 3 nævnte vi at især⁴ fire typer adverbialformer er relevante for denne artikels problemstilling, nemlig sådanne der slutter på *-e*, på *-en*, på ingenting⁵ og på *-t*. Alle fire typer kan observeres så tidligt som ældre nydansk (1500-1700); *-t*-formerne endda endnu tidligere. De to førstnævnte former (den på *-e* og den på *-en*) er især almindelige i tiden 1500-1750, jf. (26) - (27).

(26) **alffuerlige** oc **streng**e han da bød (Rævebog 1555)

(27) krîg begyndes **letteligen**, men endes **besværligen** (Moth ca. 1700)

Former med *-e* og *-en* er ikke længere produktive; allerede i midten af 1800-tallet skriver Jessen (1868: 33) at de i hans samtid er forældede ”ved ord på *-ig*, *-lig*”. De overlever i enkelte leksikaliserede adverbialer som *grumme* hhv. *retteligen*, og de har typisk arkaiske eller dialektale konnotationer. Formerne uden noget til slut kan også observeres så tidligt som i ældre nydansk, jf. (28) - (29).

(28) steeg dem at de bliffue **smuck** brune (Kogebog 1616)

(29) det var meget **tâbelig** sagt (Moth ca. 1700)

Om denne type skriver Skautrup (1953: 373) blandt andet: ”Biehl anvender formen *stærk* som adv.: *Hendes Tilstand rører mig saa stærk*; Baden har 1766 *langsom* og *umiddelbar* som adv.”.⁶

Skønt alle fire typer kan observeres meget tidligt i dansk, er de ikke alle lige udbredte gennem historien, og nogle af typerne associeres i højere grad med bestemte perioder end andre. Rent formelt kan man for eksempel finde *-t*-adverbialer helt tilbage i yngre middeldansk (1350-1500); Skautrup nævner eksempler som *brat* og *snart*, som er adverbialformer dannet af adjektiverne *bråd*⁷ og *snar* (1947: 91). Men det er først omkring 1800 og tiden derefter at *-t*-adverbialerne for alvor vinder frem, og holder

4 Der findes også andre adverbialformer, fx nogle der slutter på *-s* som *udvortes*, *fordums*; disse spiller dog ingen rolle for problemstillingen i denne artikel.

5 Netop ikke på nul (noteret -Ø), for et nul i sprogvidenskabelig forstand står i modsætning til en positivt udtrykt endelse, jf. afsnit 4. Pointen med formerne uden *-e*, *-en* og *-t* (fx *særlig* i (1)) er at de netop ikke har noget i enden.

6 Biehl levede 1731-1788.

7 Opslagsformen i Ordbog over det danske Sprog staves med *-a-*: *brad*.

man sig til tiden 1800-2000, er det tydeligt at *-t*-formerne i denne periode breder sig kraftigt og i samtiden opfattes som novationer. Det gælder især dem der ender på *-(l)ig*. For eksempel skriver Mikkelsen (1911: 469): ”ved begyndelsen af det 19. årh. brugtes i reglen ikke intetkönsformen, når tillægsord på *ig* og *lig* anvendtes som biord ...; men denne brug er efterhånden trængt stærkt frem”, og han tilføjer ”når ordene brugtes som mådesbiord”. Dette ser vi nærmere på i næste afsnit 5.2. Se også Diderichsen 1946: 48. I Schack & Jensen (under udg.) har vi lavet en tidslinje der illustrerer udviklingsforløbet skematisk.

5.2. *Former og funktioner*

Indtil videre har fremstillingen først og fremmest handlet om adverbialernes former, og bortset fra antydningssvis har vi set bort fra det adjektivmateriale som ligger til grund for disse former. Nogle adjektiver er i sig selv afledte med endelser som *-bar*, *-fuld*, *-(l)ig*, *-løs*, *-som*; andre er simpleksadjektiver uden afledningsendelse, jf. *stærk* i Biehlcitatet og *smuk* i (28).⁸

Når man følger udviklings- og udbredelseshistorierne for adverbialformerne, er det dog tydeligt at adjektivmaterialet også spiller en rolle. Adverbialer på *-som* opfører sig ikke i alle henseender som adverbialer på *-løs*, og sådan er det hele vejen. Adverbialer der ender på *-vis*, har oven i købet en helt egen historie, idét de faktisk er begyndt som adverbialer og først med tiden har kunnet bruges som adjektiver, jf. Karker 1973; Jacobsen 2010: 56. Former på *-(l)ig* har mødt særlig bevågenhed i udforsknings- og normeringshistorien, noget som allerede har sat spor i fremstillingen ovenfor.

En anden omstændighed som vi indtil videre har set bort fra, er at adverbialer har adskillige distinkte funktioner. Vi skelner i denne artikel mellem mådesadverbialer, tidsadverbialer, holdningsadverbialer og gradsadverbialer. Denne firdeling afspejler dels de inddelinger man finder hos Hansen & Heltoft (2011: 1018 ff.) og Heltoft mfl. (2020: 10, 12-13), dels den rådgivning man finder i retskrivningsreglerne § 36-39 i Retskrivningsordbogen. Også hvad angår funktion, opfører adverbialformerne sig ikke helt ens, hverken i ældre eller nyere tid.

8 Adverbialer som har affinitet til simpleksadjektiver, er svære at søge efter, for de har ikke et formelt særkende der kan lægges ind i en søgestreng. De forekommer dog regelmæssigt, fx har Ordbog over det danske sprog adskillige eksempler på *streng* brugt adverbielt, fx *streng katholsk*, *streng videnskabelig*.

Sådanne omstændigheder kan besværliggøre en udtømmende redegørelse for udviklingen de seneste 200 år. Hittidige redegørelser, som dem der er refereret i denne artikel, peger på en historisk udvikling hvor former uden *-t* suppleres og med tiden afløses af former med *-t*, og for at se om dette holder stik empirisk, har vi foretaget en række undersøgelser i vores to primære korpusser. Eftersom især former der ender på *-(l)ig*, har været i grammatikkernes søgelys de sidste godt 100 år, har vi gjort netop disse former til undersøgelsesgenstand. I Schack & Jensen (under udg.), hvor disse undersøgelser er et af hovedemnerne, kan man læse en detaljeret redegørelse for undersøgelsesdesignet og se yderligere eksempler på adverbialer uden og med *-t* før og nu. I undersøgelserne differentierer vi mellem de fire ovenfor nævnte adverbialfunktioner. En sammenfattende oversigt vises i tabel 3.

Tabel 3. Former uden og med *-t* før og nu

	1800-tallet		2000-tallet (2017)	
	uden <i>-t</i>	med <i>-t</i>	uden <i>-t</i>	med <i>-t</i>
Mådesadv. fx <i>hastig(t)</i> , <i>grundig(t)</i>	X	(X)	-	X
Tidsadv. fx <i>daglig(t)</i> , <i>ugentlig(t)</i>	X	(X)	(-)	X
Holdningsadv. fx <i>rolig(t)</i> , <i>dårlig(t)</i>	?	?	(-)	X
Gradsadv. fx <i>rigtig(t)</i> , <i>uendelig(t)</i>	X	(X)	X*	X*
X = forekommer som hovedregel signifikant hyppigst; (X) = forekommer, men former uden <i>-t</i> er som hovedregel signifikant hyppigst; X* = hyppigheden af former uden og med <i>-t</i> er knyttet til de enkelte leksemer; - = forekommer ikke; (-) = enkelte forekomster; ? = materialet for spinkelt til en vurdering.				

Oversigten i tabel 3 bekræfter at de *-t*-løse former er hyppige i 1800-tallet, langt mindre hyppige i moderne dansk anno 2017. Oversigten viser også at der i et vist omfang er forskelle på hvordan *-t*-former og *-t*-løse former bruges før og nu. I 1800-tallet var det for eksempel mere almindeligt at mådesadverbialer forekom uden⁹ *-t* end med; i 2017 bruges omvendt kun *-t*-former i denne funktion. I funktion som tidsadverbialer var der i 1800-tallet en stærk præference for *-t*-løse former, som i 2017 er afløst af en lige så stærk præference for former med *-t*. Ved holdningsadver-

9 Fx *det maa overvejes meget grundig* (Schandorph 1878). *Hun indovede Stykket omhyggelig* (Gjellerup 1896).

bialerne er materialet fra 1800-tallet for spinkelt til at vi kan konkludere noget, men i nutiden (2017) er der en tydelig præference for *-t*-former. Ved gradsadverbialer var former uden *-t* næsten enerådende i 1800-tallet; i 2017 bruges både former uden og med *-t*. Præferencen for former uden og med *-t* synes her at være knyttet til de enkelte leksemer, fx *alvorlig syg* (11 forekomster) : *alvorlig sygt* (208 forekomster); *rigtig god/godt/gode* (3251 forekomster) : *rigtigt god/godt/gode* (475 forekomster).

6. Afsluttende bemærkninger

I denne artikel har vi argumenteret for at såvel adverbialformer uden som med *-t* er ubøjede adverbialformer, og at de bedst analyseres som historisk betingede varianter uden umiddelbare betydningsforskelle.

Adverbialformerne uden og med *-t* ligner udtryksmæssigt genusbøjede adjektivformer, og i artiklen har vi derfor undervejs inddraget analyser af adjektiver. Dels har vi vist hvornår man kan udskille adverbialformer fra adjektivformer, og hvornår man ikke kan, dels har vi ved at inddrage Peter Juul Nielsens arbejde med at nuancere sprogvidenskabelige nuller (i fx førsteordensnuller og andenordensnuller) vist hvordan adverbialformer (uden og med *-t*) og adjektivformer (uden og med *-t*) hører til forskellige steder i den sprogvidenskabelige analyse.

Vi har også gjort rede for problemstillingens videnskabshistoriske forhold, og vi har fremlagt undersøgelser af de empiriske forhold. Begge dele peger på at adverbialformer uden *-t* repræsenterer ældre brug end former med *-t*.

Om forfatterne

Eva Skafte Jensen, dr.phil., seniorforsker, Dansk Sprognævn.

Jørgen Schack, cand.mag., seniorforsker, Dansk Sprognævn.

Litteratur

Brink, L. (2018): Adjektiv eller adverbium? *Nordiske Studier i Leksikografi* 14, 56–62.

Diderichsen, P. (1946): *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.

Falk, H. & A. Torp (1900): *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania: Aschehoug & Co.

Hansen, E. (1993): *Rigtigt dansk*. 2. udg. København: Hans Reitzels Forlag.

Hansen, Aa. (1967): *Moderne Dansk. Bind II*. København: Grafisk Forlag/
Det danske Sprog- og Litteraturselskab.

- Hansen, E. & L. Heltoft (2011): *Grammatik over det Danske Sprog*. København & Odense: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Syddansk Universitetsforlag.
- Heltoft, L., E.S. Jensen, I.E. Mørch & J. Schack (2020): *Grammatiske termer. Dansk Sprognævns skrifter 50*. Dansk Sprognævn: Bogen.se.
- Jacobsen, H.G. (2010): *Ret og skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jacobsen, H.G. (2019): Yngre nydansk. I: *Dansk Sproghistorie. Bind 3. Bøjning og bygning*. København & Århus: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Aarhus Universitetsforlag, 93-111.
- Jessen, E. (1868): *Dansk Sproglære*. København: Gyldendalske Boghandel. *Kalkars Ordbog*, kalkarsordbog.dk.
- Karker, A. (1973): Delvis godkendt. *Nyt fra Sprognævnet*, maj 1973, 1-3.
- Mikkelsen, K. (1911): *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg*. København: Lehmann & Stages Forlag.
- Moths ordbog*, mothsordbog.dk.
- Nielsen, P.J. (2014): Supinum versus perfektum participium i dansk. Indholdsdifferentiering, mulige bøjningsvalg og andenordensnul. I: *Ny forskning i grammatik 21*. M. Birkelund, S.S. Fernández, H. Jørgensen, A. Kratschmer & H. Nölke (red.). Odense: Syddansk Universitetsforlag, 177-192. doi: <https://doi.org/10.7146/nfg.v22i21.23569>
- Nielsen, P.J. (2016): *Functional Structure in Morphology and the Case of Nonfinite Verbs. Theoretical Issues and the Description of the Danish Verb System*. Leiden & Boston: Brill.
- Retskrivningsordbogen 1986-2012*. Udgivet af Dansk Sprognævn.
- Ordbog over det Danske Sprog*, ordnet.dk.
- Ruus, H. (2019): Ældre nydansk. I: *Dansk Sproghistorie. Bind 3. Bøjning og bygning*. København og Århus: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Aarhus Universitetsforlag, 73-92.
- Schack, J. & E.S. Jensen (under udg.): Uden og med -t. Adverbialer dannet af adjektiver på -ig og -lig. I: Schoonderbeek mfl. (red.). *19. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog (MUDS)*.
- Skautrup, P. (1947): *Det danske sprogs historie. Bind 2*. København: Gyldendal.
- Skautrup, P. (1953): *Det danske sprogs historie. Bind 3*. København: Gyldendal.
- Wiwel, H.G. (1901): *Synspunkter for dansk sproglære*. København: Det Nordiske Forlag.